

Alina PANCEWICZ*

EWOLUCJA TERENÓW NADRZECZNYCH W MIASTACH POPRAWY AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ – POSZUKIWANIE DROGI KU REALIZACJI IDEI MIAST ZRÓWNOWAŻONYCH

EVOLUTION OF RIVERSIDE AREAS IN POST-INDUSTRIAL CITIES IN UPPER SILESIA AGGLOMERATION – FINDING THE WAY TO SUSTAINABLE CITIES

ABSTRACT: In the period of industrialization the rivers impact on the spatial-functional structure and landscape of the urban areas of Upper Silesia Agglomeration was negligible. Nowadays changes occur in the most of the Agglomeration cities landscape. That leads to a gradual change of cities image and getting better use of the potential of riverside locations. These changes are slow and very diverse. The activities taken at different spatial scales are visible in all kinds of ideas, workshops, public consultations, research projects and – finally – implementations of the projects. Some of these activities are part of the green infrastructure idea, others show the problems with the creation of cities, that are sustainability, green and smart.

The subject of this article is the issue of the evolution of riverside areas in Upper Silesia Agglomeration's postindustrial cities. The aim is to show the potential of these areas and exploration of the possibilities of introducing innovative solutions targeted at the needs of users of contemporary urban areas „marked” by industrial heritage. The result of the considerations is to emphasize the need for a comprehensive approach to the renewal of riverside areas. Finding the way to sustainable cities is associated with the selection of participants, the type of activities, methods and planning tools.

KEY WORDS: river, riverside areas, sustainable cities, post-industrial landscape, space planning, green infrastructure

Wprowadzenie

Aglomeracja Górnośląska jest przykładem regionu o industrialnej przeszłości, który w obliczu zmian cywilizacyjnych stanął przed potrzebą znalezienia równowagi

* Politechnika Śląska, Wydział Architektury, ul. Akademicka 7, 44-100 Gliwice, e-mail: alina.pancewicz@polsl.pl

między środowiskiem zbudowanym i przyrodniczym a funkcjonującym w nim człowiekiem. W wielu podejmowanych działaniach widoczne jest poszukiwanie nowego kierunku rozwoju, kształtowanie wizji budującej nową jakość, odpowiadającej na potrzeby współczesnego mieszkańca przestrzeni miejskiej. Jednak w działaniach tych istotą jest nie tylko poszukiwanie tożsamości krajobrazowej, lecz także umiejętność wydobycia tego, co cenne z przemysłowej przeszłości, symbolicznych znaczeń i posiadanych wartości (Pancewicz 2011a, s. 129–189).

Rzeki, które w przyrodzie są częścią obiegu materii i energii, stanowią także nieodłączną część krajobrazu obszarów przekształconych działalnością człowieka. Ciekły wodne w miastach poprzemysłowych przez długi czas były postrzegane przede wszystkim w kontekście zagrożeń. Ich relacje ze środowiskiem przyrodniczym i zbudowanym, ale także wpływ na zamieszkujące ich brzegi społeczności miejskie zdominowane zostały przez gwałtowny rozwój przemysłu. Kolejne etapy industrializacji ukazywały pogłębiający się stopień przekształcenia krajobrazu nadrzecznego. Rzeki przez długi czas regulowane, prostowane i kanalizowane stawały się miejscem odprowadzania nadmiaru wody i ścieków, a ich funkcje przyrodnicze i rekreacyjne stopniowo traciły znaczenie (Pancewicz 2005b, s. 173–176). Ostatnie kilkadziesiąt lat przyniosło zmianę w postrzeganiu potencjału rzek w miastach poprzemysłowych. Stało się tak przede wszystkim ze względu na nieliczne zachowane wartości przyrodnicze, tak istotne dla obszarów zdegradowanych działalnością przemysłową (*Waterfronts...* 2004, s. 3–13).

W Aglomeracji Górnośląskiej zmiany te zachodzą powoli i są bardzo różnorodne. Skala przemian, jaka dotknęła doliny rzeczne, skłoniła władze miejskie do podjęcia prób określenia na nowo relacji pomiędzy miastem a rzeką. Podejmowane w różnych skalach przestrzennych działania ochronne, naprawcze i kreacyjne widoczne są w różnego rodzaju koncepcjach, konkursach, warsztatach, konsultacjach społecznych, projektach badawczych czy wreszcie realizacjach (Pancewicz 2011b, s. 68). Niektóre z tych działań wpisują się w ideę zielonej infrastruktury (*Zielona...* 2014), inne ukazują problemy z kreacją miast zrównoważonych, zielonych, inteligentnych. Wraz ze wzrostem świadomości dotyczącej wartości społecznych, kulturowych i przyrodniczych, odnowa rzek i terenów nadrzecznych stała się jednym z podstawowych działań zmierzających do uzyskania ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju miast poprzemysłowych. Celem pracy jest ukazanie, poprzez studia przypadków, różnorodności podejścia do procesu odnowy terenów nadrzecznych, skuteczności podejmowanych działań oraz korzyści bądź ograniczeń, jakie z nich wynikają dla mieszkańców miast poprzemysłowych Aglomeracji Górnośląskiej.

Sieć rzeczna Aglomeracji Górnośląskiej

Jednym z istotnych elementów środowiska przyrodniczego Aglomeracji Górnośląskiej jest sieć rzeczna. Obszar aglomeracji leży na wododziale Wisły i Odry. Do dorzecza Wisły należy przepływająca przez miasta wschodniej części regionu, Przemsza wraz

z dopływami: Trzebyczką, Pogorią, Brynicą, Boliną, Białą Przemszą, Wąwolnicą i Byczynką oraz rzeka Mleczna z dopływami, odwadniająca południową część aglomeracji. W dorzeczu Odry znajdują się miasta, przez które przepływa Kłodnica oraz jej liczne dopływy: Ślepiotka, Jamna, Kochłówka, Cienka, Czarniawa, Potok Guido, Bytomka, Ostropka, Potok Leśny i Kozłówka (Absalon 2008, s. 56–60). W zdecydowanej większości rzeki te są krótkie, wąskie, o niewielkich spadkach i niewielkich zasobach wody¹.

W historii miast aglomeracji tylko nieliczne rzeki pełniły w przeszłości istotne funkcje gospodarcze, społeczne lub kulturowe. Zrębem aglomeracji były miasta średniowieczne, tj.: Będzin, Bytom, Czeladź, Gliwice, Mysłowice. Tylko w trzech z nich rzeki związane były z historią osadnictwa miejskiego. Należy do nich Będzin, którego początki sięgają połowy IX w., ulokowany na zachodnim, skalistym cyplu wzgórza, w zakolu rzeki Czarnej Przemszy. Kolejnym miastem jest Czeladź, której osada obronna z XIII w. usytuowana została nad rzeką Brynicą. Ostatnie są Gliwice – miasto powstałe w XIII w. w miejscu dogodnej przeprawy przez Kłodnicę, na skrzyżowaniu dawnych szlaków handlowych. Przez pozostałe miasta o historycznym rodowodzie – Mysłowice i Bytom – przepływały niewielkie ciekły wodne, których oddziaływanie zdecydowanie osłabło wraz z nastaniem kultury przemysłowej (Pancewicz 2005a).

Okres gwałtownej industrializacji stał się przełomowy dla kształtowania krajobrazu aglomeracji. W XIX i XX w. rozwój przemysłu, który w tej części Śląska opierał się na górnictwie węgla kamiennego i koksownictwie, spowodował powstanie szeregu nowych miast, takich jak: Katowice, Sosnowiec, Królewska Huta (obecnie Chorzów), Dąbrowa Górnicza i inne. Powiązane ze sobą siecią dróg i kolei stworzyły wielocentryczną strukturę urbanistyczną aglomeracji przemysłowej. W tych nowo powstałych miastach oddziaływanie rzek na krajobraz miast było najczęściej znikome (Pancewicz 2005a).

Eksploracja węgla przyczyniła się do wielu zmian w sieci hydrograficznej. Zmiana przebiegu koryt rzecznych, powstanie rozlewisk czy odkształcenia terenu wymusiły konieczność ciągłej regulacji rzek, w tym podnoszenia koryt rzecznych, ich przebudowywania, przenoszenia czy uszczelniania. Wiele z nich zostało obudowanych wysokimi wałami, inne częściowo lub całkowicie zabudowano. W obszarach przyległych do rzek zmieniło się ukształtowanie terenu, pojawiły się zwałowiska, powstały liczne zalewiska i sztuczne zbiorniki wodne (Pancewicz 2011a, s. 147–151). Znacznie pogorszyła się także jakość wód powierzchniowych. Do rzek odprowadzane były wody dołowe z kopalń, spływały do nich źle oczyszczone lub nieoczyszczone ścieki komunalne i przemysłowe ze źródeł punktowych, zrzuty słonych wód dołowych pochodzących z kopalń oraz substancje mineralne, takie jak: Cl, SO₄, Fe i metale ciężkie, składowane na zwałowiskach lub wyrobiskach. Działalność górnicza spowodowała także uszkodzenia zbiorowisk roślinnych, degradację gleb w dolinach rzecznych oraz wyłączenie gruntów spod ich

¹ Wśród wchodzących w skład Aglomeracji Górnośląskiej miast do dorzecza Wisły należą: Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Siemianowice Śląskie, Mysłowice, Jaworzno i Tychy. Do dorzecza Odry należą Gliwice i Zabrze. W dziale wodnym rozdzielającym oba dorzecza położone są: Bytom, Piekary Śląskie, Chorzów, Świętochłowice, Ruda Śląska i Katowice (Absalon 2008, s. 56–59).

dotychczasowego użytkowania. Możliwość rozwoju naturalnych siedlisk przyrodniczych w terenach przybrzeżnych została znacznie ograniczona (Opracowanie ekofizjograficzne... 2014, s. 158–160). Mimo licznych przekształceń i złego stanu wód wiele z dolin rzecznych stanowi do dziś ważne korytarze ekologiczne o znaczeniu lokalnym i regionalnym oraz jedne z cenniejszych zasobów przyrodniczych Aglomeracji Górnośląskiej. Jednak ich wartość przyrodnicza i hydrologiczna zależy w dużej mierze od stopnia zagospodarowania terenów przyległych do rzeki i powiązania systemowego z innymi terenami zieleni miejskiej (Pancewicz 2011a, s. 151).

Współcześnie w krajobrazie nadrzecznym miast Aglomeracji Górnośląskiej zachodzą zmiany związane z odnową tkanki miejskiej, rozbudową systemów przyrodniczych, poprawą jakości życia mieszkańców oraz kształtowaniem „nowego” krajobrazu przemysłowego. Wiele do niedawna zapomnianych obszarów nadrzecznych dostało dzięki temu ponowną szansę na atrakcyjne zagospodarowanie i włączenie ich w strukturę przestrzenno-funkcjonalną miast aglomeracji.

Odnowa terenów nadrzecznych Aglomeracji Górnośląskiej

Ujawnione w terenach nadrzecznych problemy środowiskowe, ekonomiczne i społeczne, ale także znaczna liczba obiektów, obszarów i elementów przyrodniczych zdegradowanych działalnością górniczą, narzuciły konieczność podjęcia różnorodnych, wielokierunkowych działań. W większości przypadków ich celem jest poprawa warunków środowiskowych i krajobrazowych, wzbogacenie habitatów, podniesienie standardu życia mieszkańców terenów przyległych do rzek oraz zagospodarowanie dla nich przestrzeni publicznych wpisanych w system terenów o funkcjach przyrodniczo-krajobrazowych i rekreacyjnych. Działaniom związanym z odnową terenów nadrzecznych towarzyszą również takie cele jak: harmonijny rozwój obszarów, definiowanie tożsamości miejskich przestrzeni nadrzecznych, wzbudzenie w mieszkańcach poszczególnych miast poczucia dumy z przynależności do miejsca, zachęcanie mieszkańców i przyjezdnych do „odkrywania” regionu, zachęcenie młodych, dobrze wykształconych ludzi do osiedlania się i pracy w miastach aglomeracji oraz promowanie walorów gospodarczych, kulturalnych, turystycznych czy przyrodniczych. Cele te przyświecały powołanemu w 2007 r. Górnośląskiemu Związkowi Metropolitalnemu². Pod nimi kryje się potrzeba zmiany wizerunku regionu, zerwania ze stereotypem myślenia o przemysłowym Śląsku, ale także równoważenia konieczności ochrony wartości przyrodniczych z daniem socjologicznego i ekologicznego impulsu do rozwoju obszarów miejskich. Podejście to jest zgodne z podstawami idei zielonej infrastruktury. Mimo tak wieloaspektowo zdefiniowanych celów w działaniach podejmowanych w terenach nadrzecznych brakuje spójnej wizji ukierunkowanej na stworzenie systemu

² <http://www.gzm.org.pl/s,9.htm> (dostęp 9 listopada 2015).

powiązań przyrodniczo-rekreacyjno-krajobrazowych o wymiarze regionalnym. Brakuje wskazania takiej strategii, która dawałaby konkretne rozwiązania i przedsięwzięcia mające na celu doprowadzenie do sukcesu całego regionu. Próbą nakreślenia pożądanej wizji rozwoju oraz wskazania sposobów jej osiągnięcia w wieloletniej perspektywie czasowej było opracowanie w 2010 r. Strategii Rozwoju Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii „Silesia” do 2025 r.³ Wśród kierunków działań zapisanych w Strategii znalazły się takie, które dotyczą terenów nadrzecznych (Strategia Rozwoju... 2010, s. 92–95). Odnosząc się do najważniejszych aspektów związanych z równoważeniem struktury przestrzenno-funkcjonalnej i poprawą jakości środowiska, określają, że większość zdegradowanych rzek aglomeracji wymaga przede wszystkim podjęcia działań rekultywacyjnych i renaturalizacyjnych, zmierzających do przywrócenia im funkcji biologicznych. W drugiej kolejności konieczne jest ponowne zagospodarowanie terenów do nich przylegających, tak by mogły być włączone w strukturę przestrzenno-funkcjonalną miasta oraz współtworzyć system atrakcyjnych przestrzeni publicznych. Zgodnie ze Strategią Ochrony Przyrody Województwa Śląskiego do roku 2030 wyodrębnia się dwie główne koncepcje ochrony krajobrazu. Jedna z nich dotyczy ochrony krajobrazów naturalnych lub seminaturalnych przed pogłębiającymi się przekształceniami antropogenicznymi, druga odnosi się do potrzeby ochrony warstwy kulturowej o znaczeniu historycznym, wpisanej w tło krajobrazu skomponowanego przez elementy środowiska przyrodniczego, znajdującego się w interakcji z elementami antropogenicznymi. Krajobraz dolin rzecznych to krajobraz ewolucyjny, który tworzą przestrzenne elementy i formy środowiska przyrodniczego i zbudowanego przekształcone przez działalność przemysłową człowieka, wpisuje się zatem w obie koncepcje (Strategia Ochrony... 2012, s. 31–33).

W Aglomeracji Górnośląskiej próby określenia kierunków rozwoju i tworzenia systemów przyrodniczych podejmowano już wielokrotnie z większym lub mniejszym sukcesem. Jednak nadal brakuje narzędzi i działań planistycznych rozpatrujących problem odnowy krajobrazu nadrzecznego na poziomie regionu, a nie wyłącznie na poziomie województwa śląskiego. Większość działań naprawczych i ochronnych to działania z zakresu ochrony środowiska lub programy rewitalizacyjne definiujące pojedyncze zadania w skali lokalnej, bazujące na rekultywacji i w mniejszym stopniu na ponownym kompleksowym zagospodarowaniu. Ich sukces zależy od umiejętności doboru właściwych narzędzi, strategii i zasad wspierających działania na rzecz kształtowania i ochrony krajobrazu nadrzecznego. Ochrona terenów nadrzecznych aglomeracji realizowana jest najczęściej poprzez objęcie ich ochroną w formie obszarów chronionego krajobrazu czy zespołów przyrodniczo-krajobrazowych⁴. Rządzie

³ Wizja wydiskutowana podczas prac nad Strategią brzmiała: „Metropolia „Silesia” to policentryczny zespół miejski o wysokim kapitale społecznym, pozwalający osiągnąć pełnię życia dzięki atrakcyjnym warunkom pracy i zamieszkania w czystym środowisku, w regionie o nowoczesnej gospodarce, z wysoko rozwiniętymi usługami publicznymi w zakresie nauki, kultury, zdrowia i transportu.” [Strategia Rozwoju..., 2010, s. 83].

⁴ Zastosowanie znajdują tu przepisy ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

korzysta się z możliwości ochrony kulturowych elementów nadrzecznego krajobrazu przemysłowego, jaką daje utworzenie parków kulturowych⁵. Ważnym narzędziem planistycznym jest zdefiniowanie, na poziomie prawa miejscowego, obszarów wymagających przekształceń, rehabilitacji lub rekultywacji, nowego przeznaczenia terenów nadrzecznych oraz warunków ich zabudowy i zagospodarowania⁶. Instrument w postaci miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego z jednej strony wydaje się zbyt rzadko wykorzystywany przez gminy dla ochrony dolin rzecznych, z drugiej natomiast oceniany bywa jako niewystarczający. Przyczyną jest nadmierna fragmentaryzacja obszarów objętych planowaniem miejscowym oraz częste wyłączenie z planowania obszarów dolin rzecznych. Prowadzi to do niekontrolowanej ich zabudowy oraz zagrożenia równowagi przyrodniczej i ładu przestrzennego obszarów miejskich (*Zielona infrastruktura...* 2014, s. 130).

Podstawą sukcesu podejmowanych inicjatyw w miastach Aglomeracji Górnośląskiej jest stworzenie takich programów bądź strategii rozwoju terenów nadrzecznych, które wskazywałyby konkretne rozwiązania i przedsięwzięcia mające na celu doprowadzenie do zmiany całego regionu. Są to najczęściej działania z zakresu urbanistyki operacyjnej lub działania pozaustawowe, nieformalne, dofinansowywane z funduszy publicznych. Charakterystyczne dla zagadnień planowania regionalnego i lokalnego w programach operacyjnych dotyczących dolin rzecznych jest planowanie prowadzone przez projekty. Projekty te są często kluczowe dla danej strategii planistycznej. Opracowywane przez jednostki samorządowe koncepcje, konkursy architektoniczne, warsztaty, konsultacje społeczne, projekty badawcze, jakkolwiek nie mają mocy prawnej, stanowią sugestię sposobu zagospodarowania obszaru, umożliwiają rozpoznawanie potrzeb ludzi i przyrody oraz dają czytelną wizję przyszłości. Szansa ich realizacji jest duża, jednak pełny wymiar działań jest możliwy jedynie w powiązaniu z systemem ustawowego, regionalnego i miejscowego, planowania przestrzennego.

Studia przypadków

Rozdział ten ukazuje, na wybranych przykładach, jaka jest rola różnorodnych działań w procesie odnowy terenów nadrzecznych oraz jaka jest ich skuteczność w odniesieniu do potrzeb współczesnego użytkownika przestrzeni miejskiej Aglomeracji Górnośląskiej. Wybrane przykłady rozpatrywane są z punktu widzenia wykorzystania potencjału lokalizacji nadrzecznej, konsekwencji w podejmowaniu działań planistycznych oraz udziału społeczności miejskiej w procesach odnowy. Przykłady pokazane w różnych skalach przestrzennych zostały dobrane tak, by unaocznic różnicę w sposobach podej-

⁵ Zastosowanie znajdują tu przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁶ Zastosowanie znajdują tu przepisy ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

ścia do rozwiązywania problemów terenów nadrzecznych oraz w zakresie stosowanych metod i środków planistycznych.

Zagłębiowski Park Linearny – działanie w skali regionalnej

W 2013 r. rozpoczęła się realizacja projektu „Zagłębiowski Park Linearny – rewitalizacja obszaru funkcjonalnego doliny rzek Przemszy i Brynicy”. Partnerami projektu są: Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Będzin, Siewierz, Sławków, Psary oraz powiat będziński. Są to gminy, przez które przepływają wymienione w projekcie rzeki. Wszyscy partnerzy, we współpracy z sektorem publicznym, pozarządowym, gospodarczym i naukowym, zawiązali współpracę w ramach Partnerstwa Gmin Zagłębia Dąbrowskiego. Źródłem finansowania jest Program Regionalny „Rozwój miast poprzez wzmocnienie kompetencji jednostek samorządu terytorialnego, dialog społeczny oraz współpracy z przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego”, realizowany w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego 2009–2014. Udział finansowy gmin wynosi 15%. Celem projektu jest stworzenie wielofunkcyjnego systemu łączącego tereny zieleni i obszary cenne przyrodniczo, powiązanie ich funkcjonalnie, przyrodniczo, społecznie i kulturowo z innymi systemami Aglomeracji Górnośląskiej oraz zintegrowanie rozproszonych, wielofunkcyjnych struktur miejskich. Osią łączącą siedem jednostek samorządu terytorialnego uczestniczących w projekcie jest zielony pas (korytarz ekologiczny) wyznaczony wzdłuż rzeki Przemszy i jej dopływów. Park linearny mają tworzyć rewitalizowane tereny zieleni położone w dolinie rzek Przemszy i Brynicy, tworzące wspólnie system uzupełniających się, atrakcyjnie zagospodarowanych przestrzeni publicznych, dających mieszkańcom całego regionu możliwość różnorodnego spędzania czasu wolnego w kontakcie z przyrodą (Podraza 2013, s. 18). Do terenów wchodzących w skład systemu należą m.in.: park Zielona w Dąbrowie Górniczej; park miejski w Egzotarium w Sosnowcu; park Rozkówka, „Małpi Gaj” i teren nadrzeczny Brzozowica w Będzinie; teren przy Zamku oraz park miejski w Siewierzu; tereny rekreacyjno-sportowe nad rzeką Białą Przemszą w Sławkowie oraz tereny zieleni w Górze Siewierskiej w gminie Psary. Istotą projektu jest także ocena walorów przyrodniczych dolin rzecznych, odtworzenie funkcji ekologicznych dolin rzek oraz stymulowanie rozwoju usług w ich otoczeniu. Cały system ma być połączony siecią ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych, tras rowerowych, pieszych i wodnych, stanowiących miejsca aktywizacji i integracji lokalnych społeczności. Park linearny na równi z pozostałymi elementami miejskiej struktury przestrzenno-funkcjonalnej ma tworzyć spójną całość, warunkującą zrównoważony rozwój miasta i odpowiednią jakość życia mieszkańców.

Współpraca z mieszkańcami, ich zaangażowanie we wspólne rozwiązywanie problemów i projektowanie „zielonych” przestrzeni publicznych jest ważną częścią projektu. Polega ona na wypracowywaniu koncepcji zagospodarowania poszczególnych obszarów m.in. w ramach konsultacji społecznych, ankiet czy warsztatów plenerowych w formie tzw. *live planning*. Mieszkańcy uczestniczą w dyskusjach nad zagospodaro-

waniem nadrzecznych terenów zieleni, przekazując swoje oczekiwania wobec zielonej infrastruktury Zagłębia Dąbrowskiego⁷. Badania z ich udziałem pozwoliły na zdiagnozowanie stanu obecnego i wskazanie kierunków dalszych działań. W marcu 2015 roku Partnerstwo Gmin Zagłębia Dąbrowskiego ogłosiło konkurs na opracowanie Koncepcji urbanistyczno-architektonicznej Zagłębiowskiego Parku Linearnego. Jest to kolejny krok do zainicjowania procesów rewitalizacyjnych w przestrzeniach publicznych, którego efektem ma być uzyskanie funkcjonalnych i estetycznych, z punktu widzenia społecznego i przestrzennego, rozwiązań zagospodarowania terenów nadrzecznych w gminach. Według organizatorów konkursu przedmiotem koncepcji urbanistyczno-architektonicznej Zagłębiowskiego Parku Linearnego ma być:

- ukazanie sposobów połączenia terenów zieleni położonych wzdłuż rzek przepływających przez obszar miast Zagłębia Dąbrowskiego w jednej, spójnej formie Parku Linearnego;
- wskazanie propozycji rozwiązań dla miejsc problemowych;
- zaproponowanie spójnych rozwiązań zapewniających dostępność Parku Linearnego oraz porządkujących ruch turystyczny i rekreacyjny;
- zaproponowanie odpowiednich form użytkowania dla poszczególnych terenów zieleni z uwzględnieniem istniejących uwarunkowań, wyników konsultacji społecznych oraz zapisów obowiązujących dokumentów strategicznych i planistycznych;
- wskazanie elementów wyposażenia urbanistycznego i małej architektury dla obszaru Parku Linearnego, podkreślających spójność ideową całego przedsięwzięcia i pozwalających na jego jednoznaczną identyfikację;
- zaproponowanie systemu identyfikacji i informacji wizualnej dla Parku Linearnego⁸.

W podjętym przez gminy przedsięwzięciu widoczna jest dbałość o jakość środowiska zamieszkania człowieka w miastach poprzemysłowych. Działania te mogą być pierwszym krokiem wpisania się miast Zagłębia w ideę zielonej infrastruktury.

Bytomka – rekultywacja terenów w rejonie rzeki na obszarze gminy Zabrze

Rzeka Bytomka, która przepływa przez miasto Zabrze, należy do dolin rzecznych silnie przekształconych intensywną eksploatacją węgla kamiennego. Świadczy o tym nie tylko jakość wody w rzece, ale także przyległe do niej zdegradowane tereny nadrzeczne, cechujące się ponadnormatywnym zanieczyszczeniem gruntów. Źródłem degradacji są liczne zwałowiska odpadów wydobywczych i odpadów z przemysłu hutniczego, a także zapadliska i zalewiska powstałe w wyniku osiadań terenu spowodowanych działalnością górnictw i eksploatacyjną. Jedyną z inicjatyw wynikających z poszukiwania sposobów

⁷ <http://www.parklinearny.pl/konsultacje/index.html> (dostęp 9 listopada 2015).

⁸ <http://www.parklinearny.pl/aktualnosci/index/Projektanci-na-start/idn:333.html> (dostęp 9 listopada 2015).

na równoważenie rozwoju w obszarach zdegradowanych oraz przywrócenie ich środowisku jest działanie, które podjęto w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007–2013. Projekt, którego celem jest rekultywacja terenów w rejonie rzeki Bytomki na obszarze gminy Zabrze, rozpoczęto w 2012 r. Jego zakończenie przewidywano na koniec 2015 roku. 85% spośród wszystkich kosztów projektu to środki Funduszu Spójności, pozostałe 15% kosztów ponosi miasto Zabrze. Podjęta inwestycja ma przede wszystkim wymiar środowiskowy, ale także społeczny i edukacyjny. Całe przedsięwzięcie obejmuje rekultywację dziesięciu wielkoobszarowych terenów oraz nieużytków zlokalizowanych przy rzece, zdegradowanych działalnością przemysłową, o łącznej powierzchni 183,22 ha. Projekt dotyczy w pierwszej kolejności przywrócenia wartości użytkowych zdewastowanych obszarów nadrzecznych. Przewidziano takie działania jak: bioremediacja lub wymiana gleby, usunięcie dzikich składowisk odpadów, wykonanie prac pielęgnacyjnych, nasadzeń oraz budowę, przebudowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych znajdujących się na wskazanych terenach. Ważną częścią projektu jest ochrona obszarów przyrodniczo cennych występujących na terenach nadrzecznych. W drugiej kolejności istotne stało się udostępnienie terenów mieszkańcom i takie ich zagospodarowanie, by w pełni wykorzystać ich potencjał edukacyjny i rekreacyjny. Przewidziano wytyczenie szlaków pieszo-rowerowych, wyznaczenie ścieżek ekologicznych w oparciu o walory siedliskowe terenu (gatunki ptaków, siedliska, sukcesja flory, miejscowy biotop) oraz wykonanie stanowisk obserwacyjnych, tablic informacyjnych, stacji dydaktycznych i punktów widokowych⁹. Wiele z tych działań udało się już zrealizować.

Mieszkańcy miast położonych nad rzeką Bytomką na tyle silnie się z nią identyfikują, że stworzyli blog na temat rzeki. Ich poczucie tożsamości i chęć działania wyrażają słowami: „Jesteśmy mieszkańcami miast położonych nad Bytomką. Od najmłodszych lat mieliśmy styczność z rzeką zwaną powszechnie ściekiem. Dziś chcemy wziąć udział w procesie odbudowy bioróżnorodności w dolinie rzeki oraz przyczynić się do znaczącej poprawy jakości jej wody. Chcemy zmienić dotychczasowe znaczenie pojęcia «Bytomka». Biorąc pod uwagę inne programy oczyszczania rzek zarówno w Polsce jak i Europie, a także uwzględniając lokalne uwarunkowania, chcemy informować wszystkich zainteresowanych o problemach oraz możliwych rozwiązaniach rekultywacji w obszarze koryta rzeki Bytomki. Naszym celem jest aktywizowanie grupy ludzi zaangażowanych w prace związane z pielęgnacją rzeki oraz przekazywanie bieżących informacji z terenu. Grupa rzeka.org”¹⁰. Takie podejście mieszkańców jest ważne przy partycypacyjnym kształtowaniu przestrzeni miasta, gdzie ich zaangażowanie w planowanie przyszłości miejsc ich zamieszkania i wypoczynku staje się naturalnym procesem. Możliwość konsultacji społecznych, pozyskanie opinii i uwag mieszkańców daje szansę na poznanie społecznych oczekiwań związanych z przestrzenią nadrzeczną.

⁹ <http://www.rekultywacjabytomki.pl/o-projekcie.html> (dostęp 9 listopada 2015).

¹⁰ <http://rzeka.org/tag/bytomka/> (dostęp 9 listopada 2015).

Odnowa rzeki Rawy – dwa podejścia do kreacji przestrzeni nadrzecznej

Rawa jest rzeką przyływającą przez najbardziej zurbanizowaną część Aglomeracji Górnośląskiej. Jest płytka, na wielu odcinkach obudowana, częściowo przykryta i zredukowana do roli kolektora ściekowego. Po zaniku jej źródeł spowodowanych szkodami górnictwem zmieniono jej formalny status z rzeki na otwarty kanał. Rawa prowadzi głównie ścieki komunalne i przemysłowe oraz wody deszczowe, wody naturalne to ok. 8% jej składu. Prace regulacyjne i przebudowę koryta rzeki zaczęto już w drugiej połowie XIX w. i trwają one z różną intensywnością aż do dnia dzisiejszego. Aktualnie realizowane prace dotyczą odmulania odcinków rzeki, konserwacji koryta i brzegów rzeki, kanalizowania terenów do niej przyległych, naprawy wałów przeciwpowodziowych itp.

W centrum miasta Katowice, jednego z ważniejszych miast regionu, Rawa w dużej mierze płynie odkrytym korytem. W przeciągu ostatnich kilkunastu lat powstało już kilka koncepcji zagospodarowania rzeki w centrum. Niektóre z nich zakładają jej przekrycie, inne odkrycie poszczególnych odcinków, jeszcze inne spiętrzenie jej poprzez kaskady i sztuczne przelewy lub utworzenie sztucznego obiegu zamkniętego nad korytem głównym. Mimo takiej różnorodności pomysłów w Katowicach już od jakiegoś czasu realizowany jest tylko pomysł zagospodarowania tzw. bulwarów Rawy. Tworzą one zieloną oś wzdłuż rzeki, uzupełniającą i kształtującą krajobraz oraz układ funkcjonalno-przestrzenny obszaru centrum. Kilka zrealizowanych odcinków zyskało już nową nawierzchnię oraz wytyczone ścieżki piesze i rowerowe. Są to jednak działania punktowe. Nie uwzględniają one problemu powiązania bulwarów z rzeką oraz miejskimi przestrzeniami publicznymi, atrakcyjności zagospodarowania samej przestrzeni bulwarów, nie rozwiązują także problemu jakości wody w rzece. Problematyczność zastosowanych już rozwiązań oraz brak funduszy na zagospodarowanie kolejnych odcinków wzbudził liczne dyskusje na temat działań dotyczących Rawy w Katowicach. W dyskusję o rzece w mieście włączyła się także społeczność miejska oraz Katowickie Stowarzyszenie Moje Miasto i Fundacja Napraw Sobie Miasto, pokazując konieczność zastanowienia się nad praktyczną realizacją podejmowanych inwestycji oraz możliwości, jakie dają narzędzia planowania przestrzennego.

W przeszłości w Katowicach podejmowano już próby systemowego rozwiązania problematyki rzek w skali lokalnej. Należą do nich m.in. Program ochrony dolin rzecznych w Katowicach i ich odbudowy z 1999 r. czy też Ekologiczny System Obszarów Chronionych (ESOCH) z lat 80. XX w. Próbowano także implementować zapisy dotyczące kreowania w terenach nadrzecznych obszarów ogólnodostępnych o funkcjach rekreacyjnych, pełniących jednocześnie funkcje powiązań przyrodniczych, do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Plany te najczęściej nie kończyły się sukcesem, odstępowano od ich realizacji¹¹.

¹¹ Aktualnie na terenie miasta obowiązuje 100 planów miejscowych, które obejmują około 36% powierzchni ogólnej miasta. Jednak ich skuteczność dla kształtowania krajobrazu dolin rzecznych jest ograniczona (Studium Uwarunkowań..., 2012, cz. I, rozdz. III).

Spośród aktualnie obowiązujących dokumentów do tematyki nadrzecznej odnosi się m.in. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Katowice na lata 2014–2015, sporządzony przez Wydział Rozwoju Miasta w Katowicach w 2014 r. We wskazanych odcinkach terenów nadrzecznych zaleca on ukształtowanie przestrzeni publicznych, w szczególności terenów zieleni urządzonej wzdłuż przebiegu rzeki Rawy i wykreowanie nowych placów, deptaków oraz alei (Lokalny Program... 2014, s. 88). Według opracowania ekofizjograficznego dotyczącego problematyki ochrony dolin rzecznych oraz ograniczeń dla zagospodarowania terenu wynikających z wpływu działalności górniczej dla potrzeb opracowania projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obszarów położonych w Katowicach¹² istotne jest podejście systemowe do ochrony wód rzecznych, związane z tworzeniem miejskiej sieci zielonej infrastruktury. Jako ogólną zasadę w zakresie ochrony wód w mieście wskazuje się dążenie do zachowania naturalnych walorów rzek, a także odtworzenia koryt i dolin cieków. Ponadto podkreśla się konieczność uregulowania gospodarki ściekami, retencjonowania wód deszczowych w miejscu ich powstawania, umożliwiania rozlewania się wód z koryt rzek w miejscach uzasadnionych (suche poldery); dążenia do zachowania minimalnych parametrów ciągów ekologicznych wzdłuż cieków oraz wykluczenia spod zabudowy pasa terenów położonych wzdłuż wałów przeciwpowodziowych. Dokumentem, który w sposób całościowy obejmuje politykę przestrzenną miasta na podstawie analizy wszystkich uwarunkowań, jest Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego z 2012 r. Zapisy w nim znajdujące się mówią m.in. o dokończeniu budowy bulwarów Rawy, ale także o utworzeniu sieci szlaków spacerowych wzdłuż dolin potoków oraz o powstrzymaniu rozwoju nowej zabudowy w korytarzach ekologicznych. W Studium zaznacza się potrzebę uformowania w Katowicach sieciowego systemu terenów o funkcjach przyrodniczo-krajobrazowych i rekreacyjnych, warunkującego zrównoważony rozwój miasta i odpowiednią jakość życia mieszkańców.

Z innym podejściem do problematyki Rawy w mieście możemy zetknąć się w Chorzowie. Dla miasta opracowano Strategię Zrównoważonego Rozwoju do 2020 roku, w której podkreślono, że o atrakcyjności miasta i komforcie zamieszkiwania w nim w znacznej mierze świadczy stan środowiska przyrodniczego. Analizując uwarunkowania i zasoby środowiska przyrodniczego, zauważono uciążliwości związane z przepływem przez miasto rzeki Rawy. Określono, że: „Rawa będąca otwartym kanałem ściekowym stanowi zagrożenie epidemiologiczne, powodując także znaczną uciążliwość dla ludzi mieszkających w domach zlokalizowanych w pobliżu jej brzegów, szczególnie ze względu na wydzielający się w jej otoczeniu fetor. Rawę na odcinkach przebiegających w pobliżu budynków mieszkalnych należy przykryć, tj. odizolować od otoczenia”

¹² Pełna nazwa dokumentu brzmi: Opracowanie ekofizjograficzne podstawowe z elementami opracowania ekofizjograficznego problemowego (problematyka ochrony dolin rzecznych oraz ograniczeń dla zagospodarowania terenu wynikających z wpływu działalności górniczej) dla potrzeb opracowania projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obszarów położonych w mieście Katowice, s. 272, dostęp: <http://bip.um.katowice.pl/index.php?s=16&r=1396246426&id=1426764156> (dostęp 9 listopada 2015).

(Strategia Zrównoważonego Rozwoju Miasta Chorzowa... 2014, pkt 4.3., kierunek 2). Takie ustawienie problemu znalazło odzwierciedlenie w jednym z priorytetów strategicznych, jakim jest „Ochrona środowiska przyrodniczego i rewitalizacja obszarów zdegradowanych”. Dla osiągnięcia tego celu strategicznego wskazano m.in. kierunek działania prowadzący do likwidacji negatywnego oddziaływania rzeki Rawy. Na kierunek ten złożyły się takie przedsięwzięcia strategiczne jak: wyznaczenie odcinków Rawy przeznaczonych do przykrycia wraz z ustaleniem kolejności realizacji, opracowanie technologii przykrycia Rawy oraz przykrycie odcinków Rawy według ustalonej kolejności¹³. Podkreślono, że dla realizacji powyższych przedsięwzięć konieczne jest sporządzenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W efekcie takiego podejścia w 2010 r. przebudowano koryto rzeki Rawy¹⁴, ujmując przepływające ścieki w zamknięty kanał i przekrywając główne koryto oraz trzy duże dopływowe kanały ściekowe: Czarny Rów, Suez i Johanka, pozostające w granicach Chorzowa. Działania nazwane: „Przykrycie koryta rzeki Rawy i otwartych kanałów ściekowych” podjęto w ramach większego projektu ekologicznego: „Zaopatrzenie w wodę i oczyszczanie ścieków w Chorzowie – Świętochłowicach”, wspartego w 70% wartości całej inwestycji funduszami unijnymi. Pozostałe środki pochodzą z budżetów miast Chorzowa i Świętochłowic, środków Chorzowsko-Świętochłowickiego Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji Sp. z o. o. i pożyczki z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. W efekcie skierowania rzeki do podziemnego kolektora uwolniono mieszkańców zarówno od przykrego zapachu, jak i nieestetycznego widoku odkrytej Rawy, kierując się ich zdrowiem i samopoczuciem¹⁵. Uzyskano przede wszystkim ograniczenie emisji odorów, poprawę warunków sanitarnych, zapewniono ochronę przed wylewami poprzez wyrównanie spadku i zwiększenie przepustowości. Na uzyskanym w ten sposób obszarze stworzono nowe tereny rekreacyjne i inwestycyjne, posadzono drzewa i krzewy, zrealizowano ciągi piesze i pieszo-rowerowe. Dodatkowo wymieniono kilkadziesiąt kilometrów sieci wodociągowej oraz kilka kilometrów sieci kanalizacyjnej. Mieszkańcy tego odcinka terenów nadrzecznych z jednej strony wyrażają zadowolenie z poprawy warunków zamieszkania, z drugiej zaś wyrażają niedosyt dotyczący sposobu nowego zagospodarowania uwolnionych terenów. Na portalach internetowych napisali: „Przykrycie dla przykrycia to za mało... kompletny brak wykorzystania terenów przy Rawie”¹⁶. Zrealizowana w Chorzowie inwestycja zapobiega doraźnym problemom, jednak nie rozwiązuje ich w sposób kompleksowy

¹³ Realizacją wymienionych przedsięwzięć zajmować się będzie Rejonowe Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji z udziałem środków Gminnego Funduszu Ochrony Środowiska.

¹⁴ Jednostką realizującą projekt było Chorzowsko-Świętochłowickie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji Sp. z o.o. Informacja na temat realizacji inwestycji znajduje się na stronie internetowej www.chspwik.pl (dostęp 9 listopada 2015).

¹⁵ Problem likwidacji uciążliwych zapachów związanych z otwartym kanałem Rawy rozwiązany został częściowo przez wykonanie projektu modernizacji oczyszczalni ścieków Klimzowiec, na podstawie którego zmieniono technologię oczyszczania na nieuciążliwą dla mieszkańców.

¹⁶ <http://www.chorzowianin.pl/co-powstalo-nad-rawa,f-60.html> (dostęp 9 listopada 2015)

i dalekosiężny. Nie podjęto rozważań na temat skutków ekohydrologicznych i kulturowych przekrycia kolejnego odcinka rzeki. W działaniach podejmowanych w wielu miastach przemysłowych na świecie widoczna jest tendencja odwrotna, zmierzająca do odtworzenia bogactwa sieci wodnej, regeneracji potencjału ekosystemów miejskich oraz przywracania rekreacyjnych i krajobrazowych walorów dolin rzecznych. Być może za kilka lub kilkanaście lat potrzebne będą kolejne inwestycje przeznaczone na ponowne odkrycie rzeki¹⁷.

Podsumowanie

Krajobraz nadrzeczny miast przemysłowych Aglomeracji Górnośląskiej stanowi świadectwo działalności przyrody i człowieka w środowisku zbudowanym. Jest ilustracją ewolucji społeczeństwa i sposobu przekształcania przestrzeni z uwzględnieniem przemian cywilizacyjnych oraz oddziaływania czynników przyrodniczych, ekonomicznych, społecznych i kulturowych. Jego ochrona i kształtowanie przyczynia się do przywrócenia równowagi oraz witalności obszarom zurbanizowanym, kładzie nacisk na rekreację i wypoczynek, tworzy obszary intensywnego życia społecznego, pobudza aktywność turystyczną, wzmacnia poczucie tożsamości. W efekcie powstaje krajobraz ewolucyjny, którego cechą charakterystyczną jest powiązanie z naturą, tradycją, tożsamością i kulturą społeczeństw. Proces ewolucyjny ukazuje drogę, jaką przechodzą relacje zachodzące pomiędzy rzeką a miastem, od zerwania z przeszłością i odwrócenia się miast tyłem do rzeki po potrzebę kreowania nowego wizerunku i nowych powiązań uwzględniających spuściznę przemysłową.

Ewolucja terenów nadrzecznych zmierzająca do kształtowania odpowiednich relacji pomiędzy miastem a rzeką wymaga współuczestnictwa w procesie odnowy wszystkich zainteresowanych stron. Począwszy od mieszkańców, poprzez ekspertów, planistów, urbanistów, administratorów zasobów wodnych, podmioty gospodarcze, skończywszy na władzach lokalnych i regionalnych oraz sektorze bankowym i finansowym. Podejmowane działania muszą integrować zagadnienia przestrzenne, społeczne, ekonomiczne, inżynierskie i kulturowe. Istotne są stosowane metody i procedury, a także narzędzia planistyczne, ale równie ważne jest podniesienie świadomości społeczności lokalnych w zakresie postrzegania znaczenia rzeki w przestrzeni miejskiej, jej roli w strukturze przestrzenno-funkcjonalnej miasta oraz uzyskanie akceptacji i poparcia społecznego na każdym etapie planowanych inwestycji. Efektem przemian w terenach nadrzecz-

¹⁷ W Lipsku w latach 50. XX w. z powodu nadmiernego zanieczyszczenia wody przykryto i częściowo zasypano młynówkę Pleiße-mühlgraben. W latach 90. zdecydowano o ponownym odkryciu rzeki. Decyzja ta była promowana przez liczne inicjatywy i kampanie publiczne. W efekcie podjętych działań w przeciągu 11 lat nie tylko odkryto młynówkę, ale także zrewitalizowano sąsiadujące z nią tereny zieleni, zrealizowano wodny plac zabaw dla dzieci, kładki dla pieszych czy pływające ogrody na jazie Nonnenmühlwehr (*Temat rzeka...* 2012, s. 13–15).

nych miast Aglomeracji Górnośląskiej jest uzyskanie przestrzeni miejskiej atrakcyjnej do życia, o wysokiej jakości środowiska przyrodniczego, z dużym udziałem terenów zieleni, dostępnych, dobrze skomunikowanych i powiązanych ze strukturą miast. Włączenie rzek i terenów do nich przyległych w świadomie kształtowany system terenów o funkcjach przyrodniczo-rekreacyjnych i krajobrazowych stanowi podstawę wprowadzania w życie idei zielonej infrastruktury w miastach aglomeracji. Określenie priorytetów dla poszczególnych obszarów związanych z rozwojem, odnową i ochroną terenów nadrzecznych, innowacyjne podejście do rozwiązań nakierowanych na potrzeby współczesnego użytkownika oraz spojrzenie na problematykę rzek w różnych skalach i zasięgach przestrzennych daje szansę na zrównoważone podejście do działań w dolinach rzecznych oraz akceptację polityczną i społeczną.

Bibliografia

- Absalon D., 2008, *Rzeki na obszarze Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*, [w:] *Górnośląski Związek Metropolitalny. Zarys geograficzny*, red. R. Dulias, A. Hibszer, Polskie Towarzystwo Geograficzne Oddział Katowicki, Sosnowiec.
- <http://www.chorzowianin.pl/co-powstalo-nad-rawa,f-60.html> (dostęp 9 listopada 2015).
- <http://www.gzm.org.pl/s,9.htm> (dostęp 9 listopada 2015).
- Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Katowice na lata 2014–2015, 2014, Wydział Rozwoju Miasta, Katowice, <http://bip.um.katowice.pl/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Opracowanie ekofizjograficzne podstawowe z elementami opracowania ekofizjograficznego problemowego (problematyka ochrony dolin rzecznych oraz ograniczeń dla zagospodarowania terenu wynikających z wpływu działalności górniczej) dla potrzeb opracowania projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obszarów położonych w mieście Katowice, 2014, aut.: D. Drobek, E. Michalska, R. Radecki, i in., Urząd Miasta Katowice, Katowice, dostęp: <http://bip.um.katowice.pl/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Pancewicz A., 2004, *Rzeka w krajobrazie miasta*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Pancewicz A., 2005a, *Krajobraz przyrodniczy Aglomeracji Katowickiej*, studium badawcze pod kierunkiem prof. Niny Juzwy, wykonane na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach, materiał niepublikowany, źródło: archiwum własne.
- Pancewicz A., 2005b, *Rewitalizacja miejskich przemysłowych terenów nadrzecznych*, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 216.
- Pancewicz A., 2011a, *Środowisko przyrodnicze w odnowie krajobrazu przemysłowego*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Pancewicz A., 2011b, *Transformacja terenów nadrzecznych w obszarach przemysłowych – poszukiwanie tożsamości kulturowej*, [w:] *Nowoczesność w architekturze 5. Urbanistyka i architektura miasta postindustrialnego*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Podraza Z., 2013, *Partycypacyjne kształtowanie przestrzeni na przykładzie Dąbrowy Górniczej*, [w:] *ULAR 7. Odnowa krajobrazu miejskiego. Monografia*, t. 1: *Przyszłość miast średniej wielkości*, red. N. Juzwa, A. Szulimowska-Ociepka, Wydział Architektury Politechniki Śląskiej, Gliwice–Łódź.
- Rekultywacja terenów w rejonie rzeki Bytomki na obszarze gminy Zabrze, www.rekultywacjabytomki.pl (dostęp 9 listopada 2015).
- Rzekaorg, portal internetowy, <http://rzeka.org/tag/bytomka/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Strategia Ochrony Przyrody Województwa Śląskiego do roku 2030, 2012, Uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego Nr IV/28/2/2012, Katowice, <http://www.slaskie.pl/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Strategia Rozwoju Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii „Silesia” do 2025 r., 2010, Górnośląski Związek Metropolitalny, Katowice, <http://www.gzm.org.pl/> (dostęp 9 listopada 2015).

- Strategia Rozwoju Miasta. Katowice 2020, 2005, załącznik do uchwały nr LII/1068/05 Rady Miasta Katowice z dnia 19 grudnia 2005 r., Katowice, <https://bip.um.katowice.pl/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Katowice, 2012, Uchwała nr XXI/483/12 Rady Miasta Katowice z dnia 25 kwietnia 2012, Katowice, <https://bip.um.katowice.pl/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju miasta Chorzowa do 2020 roku, 2014, opracowana na podstawie wyników prac Zespołu Roboczego, diagnozy społeczno-gospodarczej Miasta Chorzów, raportu z badań ankietowych oraz wyników prac Zespołu Koordynującego, Chorzów, www.bip.chorzow.eu (dostęp 9 listopada 2015).
- Temat rzeka. Rewitalizacja rzek miejskich: przewodnik praktyczny*, 2012, red. K. Lange, S. Nissen, REURIS Project, Bydgoszcz, <http://www.reuris.gig.eu/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003, nr 162, poz. 1568 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003, nr 80, poz. 717.
- Waterfronts in post-industrial cities*, 2004, red. R. Marshall, Spon Press, Taylor & Francis Group, London–New York.
- www.chspwik.pl (dostęp 9 listopada 2015).
- Zagłębiowski Park Linearny. Zielone barwy regionu, portal internetowy, <http://www.parklinearny.pl/> (dostęp 9 listopada 2015).
- Zielona infrastruktura miasta*, 2014, red. A. Pancewicz, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice, Monografia nr 515.

EWOLUCJA TERENÓW NADRZECZNYCH W MIASTACH POPRZEMYSŁOWYCH AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ – POSZUKIWANIE DROGI KU REALIZACJI IDEI MIAST ZRÓWNOWAŻONYCH

ABSTRAKT: W okresie industrializacji oddziaływanie rzek na strukturę przestrzenno-funkcjonalną i krajobraz przemysłowych obszarów miejskich Aglomeracji Górnośląskiej było znikome. Współcześnie w krajobrazie większości miast aglomeracji zachodzą zmiany, które prowadzą do stopniowej zmiany ich wizerunku i coraz lepszego wykorzystania potencjału tkwiącego w nadrzecznych lokalizacjach. Zmiany te zachodzą powoli i są bardzo różnorodne. Podejmowane w różnych skalach przestrzennych działania widoczne są w różnego rodzaju koncepcjach, konkursach, warsztatach, konsultacjach społecznych, projektach badawczych czy wreszcie realizacjach. Niektóre z tych działań wpisują się w ideę zielonej infrastruktury, inne ukazują problemy z kreacją miast: zrównoważonych, zielonych, inteligentnych.

Przedmiotem artykułu jest problematyka ewolucji terenów nadrzecznych w miastach przemysłowych Aglomeracji Górnośląskiej. Celem zaś ukazanie potencjału tych terenów oraz poszukiwanie możliwości wprowadzania innowacyjnych rozwiązań nakierowanych na potrzeby współczesnego użytkownika obszarów miejskich „naznaczonych” dziedzictwem przemysłowym. Wynikiem rozważań jest podkreślenie konieczności kompleksowego podejścia do procesu odnowy terenów nadrzecznych w zakresie doboru uczestników, rodzaju podejmowanych działań oraz stosowanych metod i narzędzi planistycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: rzeka, tereny nadrzeczne, miasta zrównoważone, krajobraz przemysłowy, planowanie przestrzenne, zielona infrastruktura